

**מרגלית שילה, רות קרק וגלית חזן-רוקם (עורכות) העבריות החדשות – נשים
ביישוב ובציונות בראי המגדר
ירושלים: יד בן-צבי, 2001. 457 עמודים**

האסיפה השנתית של מושב נהלל בשנת 1929 הייתה סוערת. על הפרק ניצב המס האחיד שיש לשלם לוועד המושב. הועלתה הצעה שכל בעל משק ישלם סכום קבוע לקופה המשותפת. המחלוקת התעוררה כאשר תחיה ליברסון, ממקימי המושב ובעלת משק בעצמה, התעכבה על עצם המושג "בעל משק" ודרשה להחליפו במושג שיכלול גם את נשות המושב: "כשהמס נזקף רק על בעל המשק וראש המשפחה, ממילא רק לו זכות ההצבעה וממין האישה תישלל זכות זו, לא תהיה לה זכות לבחור וגם לא להיבחר למוסדות המושב," טענה.¹ עמדתה זו נשמעה מוזרה. תחיה ליברסון הייתה האישה היחידה בנהלל שהייתה בעצמה בעלת משק, ומכיוון שכך, ממילא היו מובטחות לה זכויות ההשתתפות וההצבעה. למעשה, תחיה ליברסון, מראשונות העלייה השנייה, הייתה עוף מוזר בנוף החברתי של נהלל. דבקותה בחיי רווקות, מחד גיסא, ובעבודת-אדמה וחיי חלוציות, מאידך גיסא, יצרו שילוב שאתגר את הקטגוריות החברתיות המקובלות "נשיות", "חלוציות" ו"הגשמה אישית". בדומה לרבים מאנשי העלייה השנייה, הסתובבה גם היא בין המושבות והקיבוצים הראשונים ביישוב בהתחקות אחר תורת עבודת-האדמה של גורדון. חיי האיכרות קסמו לה והיא ראתה במושב את המסגרת המתאימה לה ביותר. אך כאישה רווקה עמדו בפניה קשיים עצומים. ראשית, היא נאלצה להיאבק על עצם זכותה להשתתף בהגדרת הקרקעות של המושב. כאישה יחידה במשק, נפל עול האחזקה כולו על כתפיה, ועד-מהרה היא נקלעה לחובות גדולים. האסיפה בשנת 1929 הייתה אפיוודה נוספת במאבקה לשוויון בזכויות ובחובות של האישה ביישוב. שלוש שנים לאחר-מכן נאלצה תחיה ליברסון למכור את חלקתה למושב. היא עברה לירושלים ועבדה עשרים שנה ב"תנובה" עד פרישתה לפנסיה. היא מעולם לא התחתנה.

מה מקומו של סיפור-חיים זה בהיסטוריה של היישוב? כיצד נתפסים המושגים הידועים והשגורים כגון "עלייה", "חלוציות" ו"שוויון" מנקודת-מבטה של תחיה ליברסון. מהפרספקטיבה הביקורתית של יחסי המגדר, ההיסטוריה ההירואית של תקופת היישוב בכלל, ושל העלייה השנייה בפרט, נבחנת מחדש. בחינה-מחדש זו הינה לב הפרויקט של הספר העבריות החדשות בעריכתן של מרגלית שילה, רות קרק וגלית חזן-רוקם. הספר מביא שורה של מחקרים מתחומים שונים המתמזגים כולם לכלל יצירה של היסטוריה חברתית חלופית לתקופת היישוב. עיקר המפעל ממוקד בהפניית תשומת-הלב לסיפורי-חיים שנדחקו לשולי ההיסטוריה הממסדית, לקבוצות פרופסיונליות שתרומתן הושכחה, לדיון מעמיק במקומן של נשים בפוליטיקה היישובית, לגיבורות ספרותיות ועוד ועוד.

הספר מחולק לשישה שערים. השער הראשון דן במקומה ובאתגריה של ההיסטוריה החברתית של יחסי מגדר במארג הכולל של ההיסטוריה הממסדית. דבורה ברנשטיין מציגה תמונת-מצב עכשווית של חקר הנשים בהיסטוריוגרפיה תוך כדי התעכבות על דילמות תיאורטיות המלוות מחקרים אלה. יוסי בן-ארצי בוחן את הקשר בין הפרספקטיבה

1 ליברסון, תחיה (1970). פרקי חיים (ע' 131). תל-אביב: מפעלי חינוך ותרבות.

המגדרית לבין ההיסטוריה המקובלת. בחינה זו מנוסחת אצלו כשאלה: "האם שינה חקר נשים ומגדר את יחסנו להבנת ההיסטוריה של העלייה וההתיישבות?" לאחר סקירה של העבודות הבולטות בתחום חקר הנשים בתקופת היישוב והצבעה על שדות היסטוריים שלמים שנותרו עדיין עלומים מבחינת המחקר, בן-ארצי מגיע למסקנה כי היסטוריוגרפיה פמיניסטית לא רק מעלה קולות נשכחים, אלא עושה הרבה יותר מכך: בכוחה לחולל "שינוי של ממש בהבנת תופעות מסוימות בתולדות ההתיישבות" (ע' 44). המאמר האחרון בשער זה מבקר בחריפות את הדלות המחקרית עד כה בהיסטוריה החברתית של נשים מזרחיות. הנרייט דהאן-כלב קוראת לחקור ולכתוב את סיפורן של נשים מזרחיות. זהות קשורה קשר הדוק להיסטוריה, וההיסטוריה של נשים מזרחיות סובבת סביב תמות של דיכוי, אי-שוויון ואפליה. דהאן-כלב טוענת כי יש לייחד לנשים מזרחיות מחקר עצמאי, שכן דיכוי כפול: גם כלפי גברים מזרחיים וגם כלפי נשים לא-מזרחיות. מכאן שבחינת תהליכי כינונה ההיסטוריים של זהות נשית מזרחית עשויה לתרום להכרה בקבוצה חברתית זו כמו גם "להטיל אור בהיר על ממדי העומק או השטחיות של השתלבות מזרחים בחברה הישראלית, ועל דרכי האימוץ של דפוסי הישראליות והצבריות, ואף להטיל אור על ההבדלים בין דפוסים אלה לבין הדפוסים של בני היהודים שבאו מאירופה ואמריקה" (ע' 59-60).

המאמרים הכלולים בשער הראשון של הספר מציבים אתגר תיאורטי ואמפירי בפני ההיסטוריוגרפיה של תקופת היישוב. אתגר זה זוכה במענה הולם בשאר חלקי הספר. למשל, בשער השני - חלוצות ומגילות - מיכל בן-דב מתחקה אחר קווי הדיוקן החברתיים של מהגרות מצפון אפריקה במאה התשע-עשרה; יוסף גלס מתאר את סיפור קליטתן של נשים אמריקאיות בתקופת המנדט, ואסתר מאיר מציגה את מחקרה על השתלבותן של עולות מעירק ביישובי הקיבוץ המאוחד. מאמרים אלה כלולים בשער המתרכז בהגירת נשים לישראל. את השער חותם מאמרה של פנינה מורג-טלמון, הקושר בין אופן קליטתן של נשים עולות לבין יכולתן של המהגרות ליצור רשתות חברתיות. השער השלישי בוחן פנים שונים של דמות האישה כפי שהתעצבו בתקופת היישוב. עינת רימון פורשת במאמר מצוין את משנתו של גורדון ביחס לנשים. לנשים יש מקום מרכזי באוטופיה החברתית שלו; הן מסמנות מבחינתו אידיאל נשגב הממזג מרכיבים של טבעיות, אורגניזם וחברה. הפרשנויות לגבי תפיסותיו ביחס לנשים חלוקות: יש הרואים בו מבשר של פמיניזם רדיקלי, ויש הרואים בו בעל דעות שמרניות ואף פטריארכליות. קרבתו למנהיגות של תנועת הפועלות וכתביו בנושא מעמד האישה מקנים לא"ד גורדון מקום מכריע בהבנת ההתפתחות הרעיונית של יסודות הפמיניזם הישראלי.

הנרי ניר מונה במאמרו את הקשיים שעמדו בפני נשים בחברה החלוצית של תקופת היישוב. מסקנתו היא כי הקושי המרכזי שהעיק על הנשים היה הסתירה בין האידיאלים המוצהרים של החברה החלוצית בדבר שוויון ואוניורסליזם לבין הפרקטיקות היומיומיות שהמשיכו את חלוקת העבודה הפטריאכלית בין המינים. סתירה זו יצרה מתח ותסכול בקרב רבות מן הנשים שנטלו חלק בבניית היישוב. אחת הנשים הבולטות היא לוחמת הפלמ"ח נתיבה בן-יהודה - "השדה הצהובה". בלשונה המחוּספסת והישירה היא מסכמת את המתח הזה במילים הבאות:

אנחנו לא היינו סופרו'יסטיות. כבר אמרתי את זה אלף פעמים ואני אגיד את זה עוד אלף פעמים. מי שכן היה - זה היה הפלמ"ח. הפלמ"ח היה

סופרופרויסט. מוצהר. הפלמ"ח חרט על הדגל בין היתר גם "שוויון המינים", ואנחנו היינו הבנות שהוטל עלינו לממש את העיקרון הזה. אז קיבלנו את התפקיד הזה על עצמנו, ואכלנו חרא. (ע' 181)

דברים אלה מובאים במאמרה של יעל פלדמן, הרואה את כתביה של נתיבה בן-יהודה כמבשרים את השבירה מהנרטיב ההירואי המקובל של תקופת המלחמה. באופן דומה, סמדר שיפמן מציגה את פניה השונים של דמות האשה, כפי שהיא מצטיירת בספרות הקנונית על-אודות תקופת היישוב. את השער חותם קול נשי ייחודי בדמותה של זוהר וילבוש, רוקמת מירוסלים שסיפור-חיה מדגים אפשרויות זהות חלופיות לזהות הנשית-היהודית-הישראלית המקובלת. סיפורה מובא על-ידי הגר סלומון, ומנותח בשילוב תיאורטי מרתק של פמיניזם ואנתרופולוגיה.

השער הרביעי בספר מציג מאמרים הבוחנים את מעמדן של נשים במוסדות החינוך הירושלמיים במאה התשע-עשרה (מרגלית שילה), את מעורבותן של נשים בהקמת היסודות של מערכת הבריאות בארץ (שפרה שורץ וצפורה שחור-רובין וכן מאמרה של נירה ברטל) ואת מאבקן בתחום הפוליטי (חנה ספרן ובת-שבע מרגלית-שטרן). איגודן של שלוש התמות – "בריאות", "חינוך" ו"פוליטיקה" – בשער אחד הינו כשלעצמו אמירה. אחד הפרויקטים הגדולים של הפמיניזם הוא להרחיב את המושג "פוליטיקה" אל מעבר ליזירות הרשמיות שלו. מכאן שתהליך הפוליטיזציה של נשים אינו מתחיל בהתאגדות רשמית זו או אחרת, אלא, למשל, בהקניית חינוך לבנות ירושלים במאה התשע-עשרה, כפי שמראה מרגלית שילה, או בפעילות ציבורית במסגרת "הדסה" או ויצ"ו, כפי שמראה שפרה שורץ וצפורה שחור-רובין. מאמרה של בת-שבע מרגלית-שטרן מתמקד בזירה פוליטית רשמית – תנועת הפועלים – ובוחן את התפתחותן ונפתוליהן של תנועת הפועלות ומועצת הפועלות אל מול המנגנונים הראשיים של המפלגה. המאמר מציג את תהליכי התמסדותה של תנועת הפועלות משלביה הרדיקליים, בהנהגת עדה מימון, עד היטמעותה במנגנון המפא"יניקי בשנות השלושים. חנה ספרן מגוללת את סיפור מאבקן של הנשים על זכות הבחירה. מאמר זה בוחן את הקשרים של תנועת הנשים לשיווי זכויות עם תנועות נשים אחרות בעולם.

השער החמישי בספר מעלה את דיוקן האמנותי של סופרות ומשוררות כנחמה פוחצ'בסקי, רחל, אנדה עמיר ויוכבד בת-מרים. ארבעת המאמרים (אורלי לובין, טלי אשר, יפה ברלוביץ וחנן חבר) ממקמים את היוצרות ואת יצירותיהן בהקשר הרחב של הספרות הישראלית. המאמרים כולם מציגים לפני הקוראים סדרה של דמויות ספרותיות בעלות קול ייחודי ואינטימי. המאמר החותם שער זה מרתק: הוא מנתח קבוצות נשים ששרות בציבור בשתי קהילות. המאמר, שהינו אנתרופולוגי באופיו, מציג מגמות של שינוי ושימור במסורת השירה בציבור בקרב הקהילות הנחקרות.

השער האחרון בספר עוסק באופני ההבניה של הזיכרון הקולקטיבי. בילי מלמן מתייחסת אל הפוליטיקה של הזיכרון. היא בוחנת את אופני הזיכרון וההנצחה של שרה אהרונסון לאורך השנים מאז התאבדה בשנת 1917. זכרונה של שרה אהרונסון נוצר "במתח לא פתור", כדברי מלמן (ע' 422). מתוך מתח זה התעצבו אופני זיכרון שונים שעיצבו התנסחויות שונות של הקשר המשולש בין נשיות, זיכרון ולאומיות. "זיכרון המוות למען הלאום לא היה הומוגני ולא נתהווה בתוך ההגמוניה," מסכמת מלמן (ע')

432). ניתוח אופני ההנצחה של שרה אהרונסון מדגים אופני זיכרון חלופיים למסורת ההנצחה הממסדית. הנצחה וזיכרון הם גם מוקדי המחקר של יהודית תידור-באומל, הבוחנת במאמרה את דמות הנשים באנדרטות-הזיכרון למען הנופלים במלחמה. באומל מתארת את המעבר באנדרטות מדמות הלוחמת לדמות האם המסייעת והאם הצעירה. ככלל, דמויות נשים מופיעות באנדרטות בשיעור קטן באופן בולט מאשר גברים, ורובן מופיעות כממלאות את התפקיד המסורתי של אם ורעיה: "האיקונוגרפיה מתמקדת באופן חד משמעי בדמות האם כעומדת מחוץ למעגל הלחימה," טוענת באומל (ע' 456). מסע החיפוש אחר הזהות הנשית במדעי החברה בכלל, ובהיסטוריה הישראלית בפרט, צועד ככרת-דרך משמעותית עם הופעת קובץ מאמרים זה. עיקר תרומתו של ספר זה הוא בפרישת מערך תיאורטי ואמפירי מגוון המציג באופן משולב פן נוסף בהיסטוריה החברתית של תקופת היישוב. עשרים וארבעה המאמרים הכלולים בקובץ שלפנינו משרטטים לפני הקורא אפשרויות נוספות להבנתה ולקריאתה של תקופת היישוב. אך אין הם בבחינת סוף-פסוק, אלא בעיקר מצביעים על אופקים מחקרניים חדשים ביחס להיסטוריה של החברה הישראלית.

חגי בועז

אוניברסיטת תל-אביב